

ДО СЕМАНТИКИ РЕФЛЕКСІВ І.-Є. *TĒU-, TƏU-, TEUƏ-, TUŌ-, Tŭ- 'НАБРЯКАТИ, НАДУВАТИСЯ' В ГЕРМАНСЬКИХ, СЛОВ'ЯНСЬКИХ ТА БАЛТІЙСЬКИХ МОВАХ

Статтю присвячено дослідженню еволюції значення групи германських, балтійських та слов'янських лексем, сформованих у межах і.-є. етимологічного гнізда *tēu-, təu-, teuə-, tŭ- 'набрякати', 'надуватися'. Використання дистрибутивного й елементів порівняльно-історичного методів дозволило автору простежити основні етапи розвитку семантики споріднених слів у субпарадигмах цієї генетичної мікросистеми, утворених різними розширеннями кореневого етимона. Логіка семантичних змін генетично тотожних форм укладається в схеми, які умовно можна схарактеризувати як семантичні моделі. Ці моделі водночас слугують як інструментом опису напрямків значеннєвих зрушень, так і, власне, метою дослідження загальних закономірностей семантичних процесів, які протікають в макроетимологічних гніздах. Імовірність виведення моделей у деяких випадках підтверджується типологічними аналогіями з інших мов індоєвропейської сім'ї.

Ключові слова: етимологія, семантика, типологія, семантичне зрушення, модель.

И. Н. КОРОТКАЯ. К СЕМАНТИКЕ РЕФЛЕКСОВ И.-Е. *TĒU-, TƏU-, TEUƏ-, TUŌ-, Tŭ- 'ОТЕКАТЬ, НАДУВАТЬСЯ' В ГЕРМАНСКИХ, СЛАВЯНСКИХ И БАЛТИЙСКИХ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена исследованию эволюции значения группы германских, балтийских и славянских лексем, сформированных в рамках и.-е. этимологического гнезда *tēu-, təu-, teuə-, tŭ- 'отекасть', 'надуваться'. Использование дистрибутивного и элементов сравнительно-исторического методов позволило автору проследить основные этапы развития семантики родственных слов в субпарадигмах этой генетической микросистемы, образованных разными расширениями кореневого этимона. Логика семантических изменений генетически тождественных форм укладывается в схемы, которые условно можно охарактеризовать как семантические модели. Эти модели одновременно служат как инструментом описания направлений семантических сдвигов, так, и, собственно, целью исследования общих закономерностей семантических процессов, протекающих в этимологических гнездах. Вероятность выведения моделей в некоторых случаях подтверждается типологическими аналогиями из других языков индоевропейской семьи.

Ключевые слова: этимология, семантика, типология, семантическое смещение, модель.

I. M. KOROTKA. THE SEMANTICS OF THE INDO EUROPEAN REFLEXES *TĒU-, TƏU-, TEUƏ-, TUŌ-, Tŭ- 'TO SWELL' IN THE GERMANIC, SLAVIC AND BALTIC LANGUAGES

The paper is devoted to analyzing connotative evolution of the Germanic, Baltic and Slavic lexemes formed in the Indo-European etymological word family *tēu-, təu-, teuə-, tŭ- with the basic meaning 'to swell'. The use of the distributive method and the elements of the comparative-historical method enabled the author to trace the main stages of the evolution of the semantics of the related words in the subparadigms of this genetic microsystem formed by different extensions of the root etymon. The logic of semantic modifications of genetically identical forms can be presented by the schemes, which can be conventionally characterized as semantic models. These models can serve as instruments for describing the directions of semantic drifts and at the same time be the purpose of studying the general regularities of the semantic processes that occur in etymological word families. The probability of deriving models in some cases is confirmed by typological analogies from other languages of the Indo European family.

Key words: etymology, semantics, typology, semantic drift, model.

Генетичне (словотвірні-етимологічне) гніздо із зазначеним етимомом загалом добре реконструйоване в етимологічному словнику Ю. Покорного на солідному фактичному матеріалі. Частина утворених у ньому форм міститься у дефініціях етимологічних словників окремих мов індоєвропейської сім'ї. Однак сучасний рівень розвитку порівняльно-історичного мовознавства, окрім глибокого опрацювання морфології лексем, установлення характеру співвідношення їхньої структури, потребує ґрунтовного пояснення шляху семантичної еволюції (хоча б її основні етапи) залучених до аналізу форм для всебічного висвітлення історії як окремих слів, так і цілих лексичних сімей. Саме цей аспект етимологічних і порівняльно-історичних студій нині найменш розроблений, тому наведені нижче спостереження, як нам видається, можуть почасти заповнити лакуну в установленні найбільш загальних закономірностей розвитку значення у групах споріднених утворень. Отже, виділимо моделі (схематичні описи) зсувів у семантиці групи балт., слов'ян. та герм. репрезентантів і.-є. *tēu-, розподіливши їх за такими критеріями:

1) моделі, засвідчені в групі утворень від елементарної (кореневої) основи (йдеться про кореневі імена та дієслова, а також дієслова із суфіксами -s-/-st- і деривати від цих дієслів);

2) моделі, засвідчені в групі утворень від суфіксально (далі розглядаються основи, сформовані долученням до кореня -l- і -k-) розширеної основи;

3) моделі, відзначені як у похідних від елементарної, так і розширеної основ.

I. Коренева основа.

1.1. 'Надуватися', 'збільшуватися' → 'могти', 'бути у силі' → 'сильний, міцний', 'сила, міць'.

У германських мовах етимологічне значення 'надуватися' в дієсловах змінилося, імовірно, через проміжну стадію 'могти':

гот. *ga-þwastjan* 'сильний, твердий', гот. *þwastifa* 'охороняти', ісл. *þusur* 'сила, нестриманість' (Lehmann 1986: 369: до гр. *σάος* 'здоровий', санскр. *tavāṣā* 'сила'). Щодо природи значення 'охороняти' у дієслова, спорідненого з лексикою на позначення сили, висловимо припущення про його можливу вторинність від *'зміцнювати', 'посилювати (охорону, захист)' (і далі – 'охороняти'), що загалом можливо з огляду на, як нам видається, близьку аналогію в укр. *зміцнювати* : *міць*.

Розвиток від етимологічного *'набрякати', 'надуватися', 'збільшуватися' до 'бути у силі' → 'сильний, міцний', 'сила, міць' підтверджується матеріалом **інших**

індоєвропейських мов (як це часто трапляється в етимологічній процедурі, незасвідчені, втрачені значення лексеми однієї мови відновлюються завдяки збереженій архаїчній семантиці іншої):

лат. *tumēre* 'набрякати, надуватися' (Walde 1910: 797);

д.-інд. *tavīti* 'бути сильним, мати міць', *tavás-* 'сильний, міцний' (instr. *tavásā* 'сила, міць'), *távasvant* 'міцний', *táviṣmant* 'сильний, дієвий', *táva* 'сила' (Mayrhofer 1956: 490; Pokorny 1959: 1080), авест. *tav-* 'могти', *tāvīšī* 'фізична сила' (Pokorny 1959: 1080);

гр. *σάος* (= *σως*) 'здоровий, цілий' (Frisk 1960, II: 844: до і.-є. *tēu-uo-s 'надуватися');

кіпр. *twf* 'сила, міць', *tyfu* 'надуватися, збільшуватися, прибувати' (Pokorny 1959: 1081).

1.2. 'Жиріти' (= 'нарощувати плоть') → 'жир' → 'товстий, огрядний (= жирний)'. Ця модель засвідчена у групі **слов'янських рефлексів**, зокрема в:

серб. *toviti* 'жиріти', (похідні) *tova* 'жир' і утворене від нього *tovan* 'гладкий' (Толстой 1957: 944; Brückner 1985: 587). Пор. з іншим вокалізмом (і.-є. аблаутний ряд -ou- : -ū-): чес. *tyti* 'товстішати' (ЧРС 1976, II: 455; Rejzek 2001: 687; Machek 1968: 665), пол. *tyć* 'жиріти', *roztyć się* 'жиріти' (Brückner 1985: 587), рос. церк. *тѣсти* 'гладшати, товстіти, дебелишати' (Даль 1909, 4: 886). Пор. ще аналогічний розвиток семантики у спорідненому гр. *ταῦς* 'товстий' (Frisk 1960, II: 861: до авест. *tavah* 'сила, міць').

1.3. 'Набиратися сили' → 'молода, соковита трава'. Так само, як і попередня, ця схема розвитку значення представлена слов'янськими репрезентантами (із подовженим кореневим вокалізмом в основі *o > ō*: *tav-). Пор.: псл. *obtava: болг. *otáva* 'отава, відрощена на місці покосу у тому ж році трава', серб., хорв. *òtava* 'отава, трава, що підростає після покосу (сіно)', чес. *otava* 'отава', словц. *otava* 'т. с.', в.-луж. *wotawa* 'отава', н.-луж. *wótawa* 'отава, памолодь', пол. *otawa* 'отава', рос. *otáva* 'трава, що виросла у той самий рік на місці скошеної', рос. діал. *otáva* 'полинняна трава, яка залишилася під снігом', 'незрілий хліб', укр. *otáva* 'трава, що знову виросла на скошеному місці', блр. *atáva* 'отава' (ЭССЯ 2003, 30: 159; Skok 1972, 2: 577; Rejzek 2001: 436; Schuster-Šewc 1988, 22: 1672; Brückner 1985: 386; Фасмер 1987, III: 168; СРНГ 1989, 24: 109; ЕСУМ 2003, 4: 231; ЭСБМ 1978, 1: 191).

Ідентичного значеннєвого зсуву зазнав осет. рефлекс і.-є. *teu-, пор., зокрема, *taw|tawæ* 'отава', 'трава, що виросла на місці скошеної того ж року', 'парость', 'паростки' (Абаев 1979: 237: до і.-є. *tu-, *teu- 'набиратися сил, жиріти').

Інше джерело семемі 'отава' представляє балтійський матеріал: лит. *atólas* 'другий покiс трави з лука, сіно, отава' < *at-alti 'відрощувати, жити' ~ і.-є. *h₂el 'жити, відростати' (Fraenkel 1962, I: 22; Smoczyński 2007: 29), лтс. *atāls* 'отава' (Karulis 1992, I: 82: разом із гот. *alan* 'рости' до і.-є. **al-* 'рости'), прус. *attolis* 'отава' (Топоров 1975: 138: до гр. *άλμα* 'паросток').

II. Основа із розширенням на -l-

2.1. З урахуванням основної ідеї "заповнення ємності й розростання плоті", вираженої в псл. дієслові *tyti (О. М. Трубачов) й споріднених із ним утвореннях інших мов, імовірно виводити ще одну модель 'розростатися, збільшуватися, нарощувати (про плоть)' → 'тулуб (як зовнішня оболонка, ємність)', 'потилиця', 'холка' (потовщення на шиї) 'спина'.

У слов'янській лексиці засвідчені обидва похідні значення:

1) д.-рус. *тѹлово* 'тулуб', рос. *туловище*, укр. *тулуб*, блр. *тулуб*, *тулобішце*, пол. *tułow* 'т. с.' (Фасмер 1987, IV: 118: із посиланням на версію про спорідненість із *тыл*), пор. ще укр. діал. *тулубець* 'зовнішня оболонка' (ЕСУМ 2006, 5: 673) та ін.;

2) псл. *tyľ*: болг. *тил* 'потилиця', чес. *týl* 'т. с., задня частина голови', пол. *tył* 'задня частина, спина', д.-рус. *тыль* 'потлиця, тил' та ін. (Фасмер 1987, IV: 131; ЕСУМ 2006, 5: 567: псл. *tyľ пов'язується із *tyti, розвиток семантики іменника відновлюється як 'потовщення, набухлість' – 'потовщення на шиї, холка' – 'потилиця' – 'задня частина чогось' – 'задня частина війська').

Щодо подальшої філіації значення 'потовщення' у спільнокореневої слов'янської лексики пор. д.-рус. *тыльсьнъ*, *тыльсьнъ* – про тупий кінець зброї (Трубачев 1994: 10).

У деяких утвореннях на -l- спостерігається відхилення від заявленої вище схеми. Зокрема, вони показують подальший розвиток семем 'товстий', 'огрядний', які простежується у похідних від *toviti (див. вище модель 1.2.). Пор. деривати від і.-є. **toϥ-l-* / **toϥ-l-*, варіантні (білатеральні чиргування) до **toϥ-l-*, **tū-l-* (див. вище псл. *tulovo, *tyľ): ц.-сл. *тволага* 'телка' (**tvol-*) = 'опасиста тварина', *твелень (пор. рос. прізвище *Твеленев*) як первісна форма до суч. *тюлень* (букв. – 'товстун'; Трубачев 1994: 10-11).

Із доступного лексичного матеріалу германських мов наведемо н.-в.-н. бав. *dollfuss* 'товста, розпухла нога' (Фасмер 1987, IV: 131), де рефлекс досліджуваного етимона функціонує як атрибутивний компонент. Імовірно, загальна семантика цього складного слова еволюціонувала у напрямку 'потовщення на нозі' → 'розпухла, товста нога'.

2.2. Для спільнокоренових **балтійських форм** імовірно моделювати інший розвиток значення, а саме: 'збільшуватися' → 'численний', 'багато'. Пор. д.-прус. *tūlan* 'багато', лит. *tūlas* 'інший, численний' (Фасмер 1987, IV: 131). Пор. аналогічне зрушення в семантиці слов'янських репрезентантів із основою на гутуральне розширення (див. далі *tukъ).

III. Основа із розширенням на -к-

3.1. 'Жир' → ^{а)}'сало', 'масло, сир', 'жирність, угодваність' (→ 'родючість', 'здоров'я'), 'велика кількість', 'добриво для землі'; ^{б)}'родючий', 'сильний' (→ 'могутній'), 'жирний, годований, товстий, опасистий' (→ 'товстун' при субстантивізації прикметника) → 'вгодваність'; ^{в)}'жиріти, товстішати' і 'насичувати, задовольняти'.

У слов'янських мовах на чолі словотвірного ланцюжка з основою *tuk- (і.-є. *toϥ-ko-) стоїть іменник *tukъ, від якого морфологічним і лексико-семантичним шляхами творились нові слова, в яких архаїчна семантика зазнавала конкретизації, філіації. Лексико-семантичні інновації ('жир' → 'сало', 'бекон', 'неповороткість' та ін.) представлені, напр., у: ст.-сл. **тоукъ** 'жир', 'тваринний жир' і 'огрядність', 'неповороткість', 'речовини, що насичують ґрунт' (СДСЯ 1899: 862) 'велика кількість', 'жирність', 'родючість' (ССЯ 2006, 4: 520, 521), болг. *тук* 'жир' і 'сало, навар', чes. *tuk* 'жир', слвц. *tuk* 'т. с.', в.-луж. *tuk* 'жир' поряд із діал. *tuk* 'бекон', н.-луж. *tuk* 'жир, сало', д.-пол. *tuk* 'тваринний жир, смалець, рослинне масло', пол. *tuk* 'жир', д.-рус. **тѹкъ** 'жир, сало', рос. *тук* 'сало, жир', 'перегній', 'мінеральне добриво', 'здоров'я', укр. *тук* 'жир, сало', 'перегній, мінеральні добрива', 'родючість', 'велика кількість' (Machek 1968: 665; Фасмер 1987, IV: 116; Schuster-Šewc 1987, 20: 1556; Срезневский 1989, III: 260; Rejzek 2001: 682; Даль 1909, IV: 865; ССРЛЯ 1963, 15: 1111; Грінченко 1909, 4: 293; ЕСУМ 2006, 5: 670: псл. *tukъ 'жир' подане як похідне від *tyti 'гладшати, набухати'¹; Smoczyński 2007: 662). Щодо розвитку 'жир' → 'велика кількість' пор. аналогічно рос. *жир* у прямому значенні і діал. пск. 'велика кількість чогось, багато чогось' (СРНГ 1972, 9: 181).

Афіксальні іменні (на -j-, -ьн-, -ov-it-, -ost-, -ot-) похідні репрезентовані: (subst.) словін. *tūča* 'жир', в.-луж. *tučne* 'бекон' (пор. вище діал. *tuk* 'т. с.'; Schuster-Šewc 1987, 20: 1556), ст.-сл. **тоукота** 'жирність, вгодваність', **тоукость** 'т. с.' – десубстантивне

¹ Із цим важко погодитися як із огляду на неможливість слов'янського варіювання кореневого у : и в парі «твірне дієслово → похідне ім'я (у тому числі суфіксальне)», так із урахуванням буквальних відповідників за межами слов'янських мов, які свідчать про незалежне збереження у слов'ян, балтів, германців та ін. спільного і.-є. архаїзма.

похідне з більш архаїчною структурою порівняно з деад'єктивом **тoу́чьность** 'вгодованість' (СДСЯ 1899: 863; ССЯ 2006, 4: 522), (adj.) ст.-сл. **тoу́чьнѣ**, **тoу́чьный** 'жирний', 'родючий', 'вгодований', 'багатий', 'могутній', болг. *тўчен* 'плодючий' (СДСЯ 1899: 863; ССЯ 2006, 4: 522; Черных 1999, II: 273), чes. *tučny* 'товстий' (Rejzek 2001: 682; Machek 1968: 665), в.-луж. *tučny* 'жирний', н.-луж. *tucny* 'товстий', пол. *tuczny* 'відгдований, дебелий' (Schuster-Šewc 1987, 20: 1556), д.-рус. **тўчьныи** 'жирний', 'товстий', 'родючий', 'міцний', 'здоровий', 'сильний', рос. *тучный* 'жирний', 'угодований, жирний, товстий', (про ґрунт, ниву) 'плодючий, багатий на перегній', (про траву) 'соковита', укр. *тўчний* 'опасистий', 'гладкий, огрядний' (про людину), 'родючий' (СДСЯ 1899: 863; Срезневский 1989, III: 1041, 1042; Черных 1999, II: 273; Грінченко 1909, 4: 298), укр. *туковитий* 'жирний' (ЕСУМ 2006, 5: 670).

Афіксальні дієслівні утворення: ст.-сл. **тoу́чнѣти** 'насичувати, задовольняти', **тoу́чьнѣти** 'відгдовувати' (СДСЯ 1899: 863), укр. *тўчїти* 'робити гладким, відгдовувати', *тўчїтися* 'робитися гладким, жирним' (ЕСУМ 2006, 5: 670). Сюди ж деад'єктивні дієслова ст.-сл. **тoу́чьнѣти** 'відгдовувати' (СДСЯ 1899: 863), чes. *tučnět* 'жиріти' (Rejzek 2001: 682; Machek 1968: 665), рос. *тучнѣть* 'гладшати', 'гладнути' та ін. Значенневий зсув 'жир' → 'жиріти', 'робити(ся) гладким', 'ставати огрядним' не потребує спеціального коментаря. Звертає на себе увагу ідентичність словотвірних пар із початковими **žirь*, **tukь* і спільні принципи організації обох словотвірних ґнізд загалом:

<i>*žirь</i> > <i>*žirьnъjь</i>	<i>*tukь</i> > <i>*tučьnъjь</i>
<i>*žirь</i> > <i>*žiriti(sę)</i>	<i>*tukь</i> > <i>*tučiti(sę)</i>
(пор. рос. смол. <i>жїрїтьсѧ</i> 'відгдовуватися, нагулювати жир'; СРНГ, 9: 182)	(див. вище ст.-сл. й укр. приклади)
<i>*žirь</i> > <i>*žirьnъjь</i> > <i>*žirьněti</i>	<i>*tukь</i> > <i>*tučьnъjь</i> > <i>*tučьněti</i>
(пор. рос. <i>жїрнѣть</i> 'ставати жирним')	(див. вище чes. і рос. форми)
<i>*žirь</i> > <i>*žirьnъjь</i> > <i>*žirьnostь</i>	<i>*tukь</i> > <i>*tučьnъjь</i> > <i>*tučьnostь</i>
(рос. <i>жїрность</i> , укр. <i>жїрність</i> та ін.)	(див. вище ст.-сл. тoу́чьность , а також рос. <i>тўчность</i>)

Це свідчить про тісний зв'язок обох слов'янських парадигм на різних етапах їхньої історії. Однак ґніздо із базовим **žirь* виявилось продуктивнішим (див. дефініції історичних і діалектних словників слов'ян. мов), оскільки в ньому формувалися слова, що належали/належать до різноманітних ЛСГ (у тому числі до технічної термінології), тоді як похідні від **tukь* утворюють поріняно невелику, семантично вузько спеціалізовану групу.

У балтійських мовах зазначена модель реалізована частково. Зокрема, доступний матеріал дозволяє простежити 'жир' → 'сало', 'жир' → 'жирний, опасистий'

→ 'товстун'. Лтс. дієслова (див. нижче) зберігають архаїчну семантику 'набрякати, надуватися' при інноваційній 'жиріти', 'гладшати' у лит. формах, від яких суфіксальним шляхом утворюється похідне зі значенням 'опасистий'. Отже:

д.-прус. *taukis* 'сало', лит. *táukas* 'сало, шматок сала; жир', 'живіт', 'нутроці', *taukai* 'жир, сало', *tūkti, tunkù* 'жиріти', 'гладшати, гладнути', 'обростати жиром' і (похідні) *tuklūs, tuknūs* 'опасистий', 'жирний' (Walde 1910: 796; Fraenkel 1962, II: 1066; Smoczyński 2007: 662; Фасмер 1987, IV: 116), лтс. *tàuks* 'жирний, опасистий', *tàuki* 'жир, сало', (пор. ще суф. дериват *taukums* 'жирність', 'сало'), *tūkt* 'розпухати, набрякати' (Karulis 1992, II: 378, 437: до і.-є. *tēu-; LKV 1981, II: 561; Lyberis 2001: 867). Щодо 'жир' → 'жирний, опасистий' → 'товстун' пор. лит. *taĩkius* 'той, хто любить багато їсти, товстун' (Fraenkel 1962, II: 1066; Smoczyński 2007: 662).

Із семантико-словотвірною боку балт. та слов'ян. рефлексів і.-є. *toу-k- перетинаються в слов'ян. *tušьnъjъ і лит. *táukinas* 'жирний' (див.: Smoczyński 2007: 662).

Мабуть, єдиною особливістю семантики балтійських репрезентантів, яка відрізняє їх від слов'янських, є розвиток у них медичного значення 'набряк', 'пухлина', пор. лит. *tūks* 'т. с.' (Smoczyński 2007: 662), лтс. *tūkums* 'т. с.' (LKV 1981, II: 598), а також інші (здебільшого двоосновні) лтс. анатомічні терміни пізнього часу (LKV 1981, II: 560, 561).

Близьку аналогію в розвитку значення слов'ян. і балт. слів 'жир' → 'сало' знаходимо у лат. *tuccētum* 'вид ковбаси', *tucca* 'солонина чи ковбаса зі свинини' (Walde 1910: 796: до і.-є. *tēu- 'товстішати').

3.2. 'Жир' → 'насіння'/'кров' → 'нащадок'. Принципово іншу модель еволюції значення демонструють германські мови. Зокрема, семантика с.-в.-н. *diehter* 'внук' з огляду на зіставлення його з д.-перс. *taumā* 'насіння, зародок', авест. *taoxman* 'т. с.' (Левицкий 2010, I: 562) може бути пояснена апеляцією до відомого семасіології вжитку *кров, сім'я, плоть* у значенні 'нащадок' (пор. усталені вирази укр., рос. *рідна кров/родная кровь, своя плоть*, рос. *родное семя*). Якою саме була проміжна ланка ('насіння' чи 'кров'), нині важко сказати, проте імовірність її походження від 'жир' як 'життєва сила' ('насіння' – 'кров' – 'жир'), що об'єднує арійські форми цього гнізда на зразок осет. *tūg | tog* 'кров' (< арійськ. *tauka), перс. *tuxm* 'насіння', д.-інд. *toka* 'нащадки', *tokman* 'пагін' (Абаев 1979: 309: і.-є. **teu-*; **tu-*), не викликає сумнівів.

3.3. 'Нарощувати плоть' → 'стегно' (= 'м'ясиста частина тіла') або 'розростатися' → 'стегно' (= 'товста кістка'). Так само, як і у попередньому випадку, модель відзначена у германських рефлексах. Пор.: д.-англ. *þēoh, þeh*, (похідне) *þēohscanca* 'стегно, верхня частина ноги', с.-англ. *theh, thih, thigh*, англ. *thigh* 'задня

частина тіла, сідниця, стегно' (Klein 1966: 1606: з і.-є.*teuk- 'надуватися, набрякати'; Bremmer 1950: 213), д.-в.-н. *dioh* 'стегно', 'ляжка', с.-н.-н. *dēch* 'т. с.', нідерл. *dij* 'т. с.' (Левицкий 2010: 561; Bremmer 1950: 213; Köbler 1993: 75), д.-дат. *thio* 'стегно' (Klein 1966: 1606), д.-норв. *þjo* 'стегно', 'сідниця', ісл. *þjó* 'товста верхня частина стегна', шв. (діал.) *tju* 'стегно, ляжка' (Vries 1977: 612: із зіставленням з лат. *totus* 'повний', д.-інд. *tavas* 'сильний'; Cleasby 1874: 740; Левицкий 2010: 561), д.-фриз. *thiāch* 'стегно', (похідне) *t(h)iāchskunk(a)* 'стегно, верхня частина ноги' (Bremmer 1950: 213).

Можливість пояснення генези значення 'стегно' з 'товста кістка' зумовлена самою специфікою реалії, пор., напр., характеристику В. І. Даля (медика за освітою), яку він дав рос. соматоніму *бедрóвая* или *бéдреная кость* – 'довше й товще за всі кістки; [...] інколи стегном називають лише його верхню частину, **окіст'** (виділення наші – І. К.) (Даль 1903, I: 141).

Аналогічним шляхом ішла семантична еволюція досліджуваного етимона в кельтських мовах, пор.: д.-ірл. *tōn* 'озадок', с.-ірл. *ton* 'задня частина, низ', с.-вал. *tin* 'задня частина, сідниця', вал. *tīn* 'стегно', корн. *tyn* 'задня частина, сідниця' < кельт. *tukna (Matasović 2009: 393: до і.-є. *teu-k- 'товстішати'; Klein 1966: 1606).

Внутрішня форма герм. назви стегна як товстої кістки чи м'якшої частини тіла відрізняється, напр., від мотивації відповідних слов'ян. термінів, пор. псл. *bydro 'стегно' < **bed-/bod-* 'бити, колоти' (ЭССЯ 1974, 1: 179; Черных 1999, I: 81; Skok 1971, 1: 131; Schuster-Šewc 1978, 1: 33; ЕСУМ 1982, 1: 160; по-іншому див. у Ю. Покорного, де слов'ян. назва зіставлена з д.-інд. *badva-m* 'натовп, купа, велика кількість' < і.-є. **bed-* 'набрякати'; Pokorny 1959: 96, хоча дослідник не пояснює семантичного підґрунтя такого тлумачення), *stegno < і.-є. **steg-* 'вкривати, покривати' (частина ноги, вкрита/покрита пов'язкою на стегнах чи буль-яким іншим типом одягу; Откупщиков 2001: 166-167).

Спостереження над семантикою рефлексів і.-є. **teu-* дозволяють зробити деякі попередні висновки.

1. Значення рефлексів кореневого **tou-* та його суфіксальних дериватів чітко диференціюються у трьох групах мов. Герм. мови, де представлена *-st*-суфіксація кореневої основи (**tou-st-*), репрезентують тип семантичної еволюції, відсутній як у слов'ян., так і балт. споріднених формах.

2. Слов'янські континуанти кореневого **tou-*, **tū-*, як і похідних **tou-l-/tue-l-*, **tou-l-/tū-l-*, так само засвідчують оригінальну семантичну еволюцію, лише частково

поділяючи її з поодинокими герм. (рефлекс *tū-l-) лексемами.

3. Аналогічну картину показують балт. рефлекси *tū-l-, чий семантичний розвиток не збігається зі слов'ян. і балт. Отже, можна констатувати, що навіть усередині окремих субпарадигм зміна етимологічного значення йшла різними шляхами у всіх трьох гілках і.-є. сім'ї.

4. По-іншому розподіляються результати значеннєвого розвитку основи з *k*-розширенням. Серед її рефлексів простежується чітка опозиція слов'ян. і балт. форм з одного боку і германських з іншого.

Більш ґрунтовні узагальнення стануть можливими лише після повної дистрибуції та пояснення логіки семантичних процесів, що протікали/протікають у досліджуваному генетичному гнізді. Одним зі шляхів досягнення цієї мети буде пошук типологічних аналогій аналізованим явищам за межами трьох мовних гілок і.-є. сім'ї. Саме в цьому ми вбачаємо перспективу наших студій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Абаев В. И.* Историко-этимологический словарь осетинского языка / В. И. Абаев. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1979. – Т. III. – 359 с.
2. *Грінченко* : Словарь української мови / [упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко]. – К., 1907–1909. – Т. 1–4.
3. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль ; [под ред. проф. И. А. Бодуэна-де-Куртенэ]. – [3-е изд., испр. и доп.]. – С.-Петербург ; М. : Т-ва М. О. Вольф, 1903-1909. – Т. I-IV.
4. *ЭСБМ* : Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. – Мінск : Навука і тэхніка, 1978. – Т. 1. – 200 с.
5. *ЭССЯ* : Этимологический словарь славянских языков : Праслав. лекс. фонд / [под ред. О. Н. Трубачева и А. Ф. Журавлева]. – М. : Наука, 1974–2012. – Вып. 1-38.
6. *ЕСУМ* : Етимологічний словник української мови / [за ред. О. С. Мельничука]. – К. : Наук. думка, 1982-2012. – Т. I-VI.
7. *Левицкий В. В.* Этимологический словарь германских языков / В. В. Левицкий. – Винница : Нова книга, 2010. – Т. 1. – 616 с.
8. *Откупщиков Ю. В.* Очерки по этимологии / Ю. В. Откупщиков. – С.-Петербург : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2001. – 480 с.
9. *СДСЯ* : Словарь древнего славянского языка, составленный по Остромирову Евангелию. – С.-Петербург : Изд. А. С. Суворина, 1899. – 946 с.
10. *Срезневский И. И.* Материалы для Словаря древнерусского языка / И. И. Срезневский. – М. : Книга, 1989. – Т. III. – 996 с.
11. *СРНГ* : Словарь русских народных говоров / [под ред. Ф. П. Филина и Ф. П. Сороколетова]. – Л. ; С.-Петербург : Наука, 1965-2013. – Вып. 1-45.
12. *ССРЛЯ* : Словарь современного русского литературного языка : В 17 т. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1950-1965. – Т. 1-17.
13. *ССЯ* : Словарь старославянского языка. Репр. изд. : В 4 т. – СПб. : Изд-во С.-Петербургск. ун-та, 2006. – Т. 4. – 1054 с.
14. *Толстой И. И.* Сербско-хорватско-русский словарь / И. И. Толстой. – М. : Госуд. изд-во иностр. и нац. словарей, 1957. – 585 с.
15. *Топоров В. Н.* Прусский язык / В. Н. Топоров. – М. : Наука, 1975. – Т. А–D. – 201 с.
16. *Трубачев О. Н.* Праславянское лексическое наследие и древнерусская лексика дописьменного периода // Этимология. 1991-1993 / [отв. ред. О. Н. Трубачев]. – М. : Наука, 1994. – С. 3–23.
17. *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка / Макс Фасмер; [пер. с нем. и доп. чл.-кор. АН СССР О. Н. Трубачева / под ред. и с предисл. проф. Б. А. Ларина; изд. второе, стереотип]. – М. : Прогресс, 1986-1987. – Т. I-IV.
18. *Черных П. Я.* Историко-этимологический словарь современного русского языка / П. Я. Черных. – М. : Рус. язык, 1999. – Т. 2. – 560 с.
19. *ЧРС* : Чешско-русский словарь : В 2 т. / [гл. ред. Л. В. Копецкий]. – М. : Рус. язык ; Прага : ГПИ, 1976. – Т. I-II.
20. *Bremmer Jr.* An Introduction to old Frisian : history, grammar, reader, glossary / Bremmer Jr., Rolf H. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1950. – 250 p.
21. *Brückner A.* Słownik etymologiczny języka polskiego / A. Brückner. – Warszawa : Wiedza

Powszechna, 1985. – 821 s. 22. *Buck C. D.* A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages. A Contribution to the History of Ideas / C. D. Buck. – Chicago ; London : The University of Chicago Press, 1949. – 1515 p. 23. *ChED* : Chambers's Etymological Dictionary of the English Language edited by James Donald, F.R.G.S. – London ; Edinburgh : W. & R. Chambers, 1872. – 610 p. 24. *Cleasby R.* An Icelandic-English Dictionary / R. Cleasby. – Oxford : The Clarendon Press, M.DCCC.LXXIV, 1874. – 785 p. 25. *Fraenkel E.* Litauisches Etymologisches Wörterbuch / E. Fraenkel. – Heidelberg : Carl Winter Universitätsverlag ; Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1962. – Bd I-II. 26. *Frisk H.* Griechisches Etymologisches Wörterbuch / H. Frisk. – Heidelberg : Carl Winter Universitätsverlag, 1960-1972. – Bd I-III. 27. *Karulis K.* Latviešu etimoloģijas vārdnīca / K. Karulis. – Rīga : Avots, 1992. – T. I-II. 28. *Klein E.* A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language. Dealing with the origin of words and their sense development thus illustrating the history of civilization and culture / E. Klein. – Amsterdam ; London ; New York : Elsevier Publishing Company, 1966. – Vol. 1. – 853 p. 29. *Kluge Fr.* Etymologisches Wörterbuch des Deutschen Sprache / Fr. Kluge. – Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 2002. – 1112 S. 30. *Köbler G.* Althochdeutsches Wörterbuch [Elektronний ресурс] / Gerhard Köbler. – 1993. – Режим доступу : <http://www.koeblergerhard.de/ahdwbhin.html> 31. *Lehman P. Winfred.* A Gothic Etymological Dictionary / Winfred P. Lehman. – Leiden : B. J. Brill, 1986. – 712 p. 32. *LKV* : Latviešu-krievu vārdnīca. – Rīga : Liesma ; Avots, 1979-1981. – S. I-II. 33. *Lyberis A.* Lietuvių-rusų kalbų žodynas / A. Lyberis. – Vilnius : Moksas, 2001. – 951 s. 34. *Machek V.* Etymologický slovník jazyka českého : Druhé, opr. a dop. vyd. / V. Machek. – Praha : ČSAV, 1968. – 868 s. 35. *Matasović R.* Etymological Dictionary of Proto-Celtic / R. Matasović. – Leiden ; Boston : Brill, 2009. – 464 p. 36. *Mayrhofer M.* Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen / M. Mayrhofer. – Heidelberg : Carl Winter, 1956. – Bd 1. – 570 S. 37. *Pokorny J.* Indogermanisches etymologisches Wörterbuch / Julius Pokorny. – Bern ; München : Francke Verlag, 1959. – 1183 S. 38. *Rejzek J.* Český etymologický slovník / Jiří Rejzek. – Voznice : Leda, 2001. – 752 s. 39. *Schuster-Šewc H.* Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache / H. Schuster-Šewc. – Bautzen : Domowina-Verlag, 1978-1989. – H. 1-24. 40. *Skok P.* Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika / Petar Skok. – Zagreb : JAZU, 1971-1974. – Knj. 1-4. 41. *Smoczyński W.* Lietuvių kalbos etimologinis žodynas / W. Smoczyński. – Vilnius : Printer Polyglott, 2007. – 797 s. 42. *Vries Jan de.* Altnordisches Etymologisches Wörterbuch / Jan de Vries. – Leiden : E. J. Brill, 1977. – 742 S. 43. *Walde A.* Lateinisches etymologisches Wörterbuch / Alois Walde. – Heidelberg : Carl Winter, 1910. – 1044 S. 44. *WOS* : Wörterbuch der Ostfriesischen Sprache. – Norden : Verlag von Herm Braams, 1879. – Bd I. – 718 S.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2014